

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ph.D.

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΠΙΤΑΦΙΟΙ ΛΟΓΟΙ

Περικλεους
Πλατωνος Μενεξενος
Υπεριδου
Λυσιου
Δημοσθενους

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
γιαλός

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΠΙΤΑΦΙΟΙ ΛΟΓΟΙ, Β. Θ. Θεοδωρακόπουλος, Ph.D.

© Εκδόσεις Γιαλός
Αθήνα, 2021

ISBN: 978–618–5484–11–8

Εκδόσεις Γιαλός
Κύπρου 85, Παπάγου 156 69
Τηλ. 210 6546089
email: info@gialosbooks.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωση	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
I. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΠΙΤΑΦΙΩΝ ΛΟΓΩΝ	
II. ΟΙ ΕΠΙΤΑΦΙΟΙ ΠΟΥ ΔΙΑΣΩΘΗΚΑΝ	
III. ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΛΟΓΟΥ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ	15
Ένας μοναδικός πολιτικός άνδρας	17
Των επιφανών ανδρών κάθε γη είναι τάφος	19
Δομή και περιεχόμενα του επιτάφιου λόγου	20
Διάρθρωση του επιτάφιου λόγου	21
Αρχαίο κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια	25
Ανάλυση του επιτάφιου λόγου	83
Συμπεράσματα και κυριότερες ιδέες	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΜΕΝΕΞΕΝΟΣ	99
Η ρητορική άσκηση της Ασπασίας	101
Μια τυχαία συνάντηση μεταξύ Μενέξενου και Σωκράτη	102
Ασπασία, δασκάλα του Σωκράτη	103
Ο επιτάφιος λόγος	105
Δομή του επιτάφιου λόγου	108
Αρχαίο κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια	111
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΥΠΕΡΕΙΔΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ	167
Η πολυμέρεια του ρήτορα	169
Ο Λαμιακός Πόλεμος (323-322 π.Χ.)	170
Ο επιτάφιος λόγος	171
Αρχαίο κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια	173

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΛΥΣΙΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ	197
Ο Συρακούσιος λογογράφος	199
Ο Κορινθιακός Πόλεμος (395-387 π.Χ.)	200
Ο επιτάφιος λόγος	201
Αρχαίο κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια	203
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ	253
Επιφανής ρήτορας και πολιτικός	255
Ο επιτάφιος λόγος	257
Αρχαίο κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια	259
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	287
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	289

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Επειδή διασώθηκαν από την αρχαιότητα πέντε μόνο επιτάφιοι λόγοι, έκρινα σκόπιμο να δημοσιευθούν και οι πέντε σε έναν τόμο προς ευχαρίστηση εκείνων που εντρυφούν στους αρχαίους συγγραφείς.

Β.Θ.Θ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ι. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΠΙΤΑΦΙΩΝ ΛΟΓΩΝ

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι από τους απώτερους ακόμη χρόνους οι άνθρωποι έθαβαν τους νεκρούς τους. Επίσης δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι άνθρωποι που αποχωρίζονταν λόγω θανάτου από τους δικούς τους δεν ταρασσόνταν ψυχικά για την απώλεια προσφιλών τους προσώπων. Η συναισθηματική τους φόρτιση μπορεί να ήταν από ένα δάκρυ και μόνο ή και από γοερά κλάματα συνοδευόμενα με θρηνητικά εγκωμιαστικά άσματα, που πολλές φορές ήταν απαραίτητα στοιχεία της ταφής, ανάλογα με τα πρόσωπα που χάνονταν. Όταν οι κοινωνίες μεγάλωναν και οι συγγενικοί ή άλλοι ιδιαίτεροι δεσμοί με τον θανόντα είχαν μεγαλύτερη αξία ή σημασία, οι συναισθηματικοί πένθιμοι θρήνοι γίνονταν με έντονο τρόπο ή και λάμβαναν τη μορφή κηδείας.

Ατυχώς ως σήμερα δεν βρέθηκαν στον ελλαδικό χώρο επιτάφιας παραστάσεις που να δείχνουν πρόσωπα να θρηνούν ή να παρίστανται στην ταφή. Θα χρειαστεί να φτάσουμε στον Όμηρο (9ο αι. π.Χ.), όπου συναντούμε τους θρήνους των Αχαιών και του Αχιλλέα για τον ξαφνικό θάνατο του Πατρόκλου (Ιλιάδα XVIII.314 κ.ε.) ή τον ολοφυρμό της Ανδρομάχης, της Εκάβης και της Ελένης πάνω στο νεκρό του Έκτορα (Ιλ. XXIV. 723 κ.ε.).

Αργότερα, κατά τους αρχαίους χρόνους και, ιδίως, όταν οι κοινωνίες ταρασσόνταν από τους νεκρούς που προέρχονταν από τους πολέμους, οι επιτάφιοι θρήνοι, που τώρα αφορούσαν τους νεκρούς πολεμιστές, πήραν τη μορφή των επικήδειων θρήνων για εκείνους που έδιναν τη ζωή τους στις μάχες για την τιμή της πατρίδας.

Στην Αθήνα βρίσκουμε ότι οι επικήδαιοι θρήνοι με επαίνους εξελίχθηκαν σε έθιμο ως πατροπαράδοτη συνήθεια αναγόμενη στον καιρό του Σόλωνα (6ο αι. π.Χ.) ή πάντως σε εποχή αρχαιότερη των Περσικών πολέμων.

Παρεμπιπτόντως να σημειωθεί εδώ ότι για τους νεκρούς που έπεφταν στον πόλεμο γινόταν μεταξύ των εμπολέμων ανακωχή για τη περισυλλογή των νεκρών. Ειδικά για τους Αθηναίους, μετά την περισυλλογή κάθε πτώμα καιγόταν πάνω στη φωτιά και η τέφρα του, μαζί με όσα από τα μεγάλα οστά απέμεναν αδιάλυτα, σφραγιζό-

ταν σε μικρό κιβώτιο, την «κάλπη», επάνω στη οποία αναγράφονταν τα ατομικά στοιχεία του νεκρού και αποστέλλονταν στους άρχοντες της Αθήνας. Τα κιβώτια συλλέγονταν όλα μαζί και κατά το φθινόπωρο, που έπαυαν οι πολεμικές επιχειρήσεις και οι αντίπαλοι επέστρεφαν στις πόλεις τους, γινόταν στην Αθήνα η επίσημη ταφή των νεκρών, αντάξια προς τη μεγάλη θυσία τους υπέρ της πατρίδας.

Στην Αθήνα, λοιπόν, κατά το πατροπαράδοτο έθιμο, πάνω από τους τάφους των νεκρών που είχαν πέσει στον πόλεμο για την τιμή της πατρίδας, συνηθιζόταν να εκφωνείται ένας στοιχειώδης επικήδειος λόγος προς τιμή τους. Το γεγονός έλαβε τη λαμπρότητα που του άξιζε όταν κηδεύτηκαν οι Αθηναίοι που έπεσαν υπέρ της πατρίδας κατά το πρώτο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου. Τότε, η πολιτεία οργάνωσε τιμητική επικήδεια τελετή κατά τον πατροπαράδοτο τρόπο στο τριήμερο 5-7 του μηνός Πυανεψιώνα (15 Οκτωβ.- 15 Νοεμ.) του 431 π.Χ., για να τιμηθούν οι πρώτοι νεκροί του μεγάλου πολέμου.

Ο Θουκυδίδης (Β 34,1-8) μας δίδει τον πατροπαράδοτο τρόπο, με τον οποίο γινόταν η δημόσια αυτή τελετή. «Εκθέτουν τα οστά των νεκρών για δύο ημέρες,* αφού κατασκευάσουν εξέδρα και ο καθένας προσφέρει στον νεκρό του ό,τι θέλει. Και όταν γίνεται η εκφορά, άμαξες μεταφέρουν κυπαρισσένια φέρετρα, ένα για κάθε φυλή. Μέσα σε κάθε φέρετρο βρίσκονται τα οστά των νεκρών της φυλής από την οποία ήταν ο καθένας. Ένα φέρετρο όμως μεταφέρεται κενό στα χέρια, σκεπασμένο, προς τιμή των αφανών νεκρών, που τυχόν δεν βρέθηκαν για περισυλλογή. Ακολουθεί την εκφορά όποιος θέλει και από τους αστούς και από τους ξένους, και γυναίκες, που είναι συγγενείς, παρευρίσκονται στον τάφο θρηνηλογώντας. Αποθέτουν λοιπόν τα φέρετρα στο δημόσιο νεκροταφείο, που βρίσκεται στο ωραιότερο προάστιο της πόλης και στο οποίο ανάκαθεν θάβουν τους νεκρούς των πολέμων, εκτός από τους πεσόντες στον Μαραθώνα, επειδή έκριναν ως εξαιρετική τη γενναιότητα εκείνων, τους οποίους έθαψαν στον τόπο της μάχης. Όταν τους θάψουν, ένας άνδρας, εκλεγμένος από τον δήμο της πόλης, που θεωρείται ως προς

*Την τρίτη ημέρα με δημόσια συμμετοχή και δαπάνη γινόταν η εκφορά στο νεκροταφείο Κεραμεικού, όπου θάβονταν όλοι μαζί σε ομαδικούς τάφους, που για αυτό καλούνταν «πολυάνδρια» ή «πολυτάφια».

τη πνευματική του συγκρότηση ότι είναι συνετότατος και υπερέχει ως προς το κύρος του, εκφωνεί προς τιμή αυτών τον επιτάφιο λόγο που τους πρέπει. Μετά απ' αυτό αποχωρούν».

II. ΟΙ ΕΠΙΤΑΦΙΟΙ ΠΟΥ ΔΙΑΣΩΘΗΚΑΝ

Οι Επιτάφιοι που σώθηκαν μέχρι σήμερα είναι πέντε και ανήκουν στο επιδεικτικό είδος της ρητορικής, οι εξής κατά χρονολογική σειρά:

1. Ο Επιτάφιος του Περικλέους. Εκφωνήθηκε από τον Περικλή το 427 π.Χ. προς τιμή των νεκρών του πρώτου έτους του Πελοποννησιακού πολέμου (431 π.Χ.).
2. Ο Επιτάφιος του Λυσίου. Εκφωνήθηκε το 395 π.Χ. από τον Αρχίνο προς τιμή των νεκρών του Κορινθιακού Πολέμου (Αθηναίοι, Θηβαίοι, Αργείοι, Κορίνθιοι εναντίον των Σπαρτιατών).
3. Ο Επιτάφιος του Δημοσθένους. Εκφωνήθηκε από τον ίδιο, το 338 π.Χ., προς τιμή των νεκρών στη μάχη της Χαιρώνειας μεταξύ Αθηναίων και Μακεδόνων.
4. Ο Επιτάφιος του Υπερείδου. Εκφωνήθηκε από τον ίδιο, το 322 π.Χ., προς τιμή των νεκρών του Λαμιακού Πολέμου μεταξύ Αθηναίων και Μακεδόνων.
5. Ο Επιτάφιος του Πλάτωνος, Μενέξενος. Θεωρείται εικονικός και αποδίδεται στην Ασπασία. Είναι μάλλον λόγος του Πλάτωνα. Γράφτηκε το 386 π.Χ. και δεν εκφωνήθηκε ποτέ. Φέρεται ότι απαγγέλθηκε από τον Σωκράτη.

III. ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ακολουθώντας την παράδοση, και οι πέντε Επιτάφιοι ακολουθούν, κατά κανόνα σταθερά,** την εξής ενιαία διάθρωση:

**Ορισμένοι Επιτάφιοι παρεκκλίνουν από το πάγιο μοτίβο διάρθρωσής τους, όπως, π.χ., στον επιτάφιο του Υπερείδη ο ομιλητής αντιπαρέρχεται τα θέματα των γενικόλογων εγκωμίων, τα μυθικά και ιστορικά κατορθώματα των προγόνων και ιδίως τον θρύλο της αυτοχθονίας, τη φυλετική ευγένεια και τη δημοκρατική αγωγή των Αθηναίων. Επίσης στον Περικλέους Επιτάφιο ο ρήτορας προσπερνά τα μυθικά και μηδικά κατορθώματα των Αθηναίων, με τη δικαιολογία ότι είναι γνωστά στο ακροατήριο. Αντίθετα, σε άλλες περιπτώσεις, όπως στον επιτάφιο λόγο του Λυσία, η έκθεση των μυθικών και ιστορικών άθλων της Αθήνας καταλαμβάνει το μεγαλύτερο του μέρος.

1. Προοίμιο. Ο αγορητής επισημαίνει τη δυσκολία του να εκφραστεί επαξίως προς τα κατορθώματα των προκείμενων νεκρών.
2. Ο αγορητής εκφράζει την πεποίθηση ότι οι νεκροί προέρχονται από αυτόχθονες προγόνους με φυλετική υπόσταση και πολιτική παράδοση, γέννημα και θρέμμα της πατρώας γης.
3. Ύμνος του πολιτεύματος που είναι προαιώνιο και αναλλοίωτο, υπό το οποίο γεννήθηκαν και ανδρώθηκαν με αρετή και φιλοπατρία οι πεσόντες.
4. Εγκώμιο του πατριωτισμού των Αθηναίων (μυθολογική παράδοση και ιστορικά γεγονότα).
5. Παραίνεση και παραμυθία (προς τους γονείς, τα τέκνα και τις χήρες των νεκρών).
6. Επίλογος. Κάλεσμα των συγγενών να θρηνήσουν τους νεκρούς τους. Λήξη της τελετής.